

מחסורו של ילד

אבישי גרינצייג

בתורה בפרשת ראה (טו, ח) הצטוונו:

כִּי פֶתַח תִּפְתַּח אֶת יָדְךָ לֹא וְהֶעֱבַט תִּעֲבִיטֶנּוּ
דִּי מִחְסְרוֹ אֲשֶׁר יִחְסֵר לוֹ.

ובתוספתא (ד, י) התפרשה הכפילות
דִּי מִחְסְרוֹ אֲשֶׁר יִחְסֵר לוֹ:

היה משתמש בכלי מילת נותנין לו כלי
מילת; מעה נותנין לו מעה עיסה נותנין לו
עיסה; פת נותנין לו פת; להאכילו בתוך פיו
מאכילין אותו בתוך פיו. שנאמר: דִּי
מִחְסְרוֹ אֲשֶׁר יִחְסֵר לוֹ, אפִּי עֶבֶד אֲפִי סוֹס.
מעשה בהלל הזקן שלקח לעני אחד בן
טובים סוס שהיה מתעמל בו ועבד שהיה
משמשו. שוב, מעשה באנשי הגליל שהיו
מעלין לזקן אחד ליטרא בשר בעיפורי בכל
יום.

משמע מן התוספתא שיש לתת צדקה
לעני כפי רמת החיים שהורגל בה. ודין
זה הורחב יותר בברייתא במסכת
כתובות (סז ע"ב):

תנו רבנן: די מחסורו - אתה מצווה עליו
לפרנסו, ואי אתה מצווה עליו לעשרו; אשר
יחסר לו - אפילו סוס לרכוב עליו ועבד
לרוץ לפניו. אמרו עליו על הלל הזקן, שלקח
לעני בן טובים אחד סוס לרכוב עליו ועבד

לבית דין רבני פלוני הגיע תיק של
דרישת מזונות. האשה דורשת מזונות
גבוהים במיוחד עבור שלושת בניה (בן
7, בן 4 ותינוק בן שנה). טענתה בפיה:
הגרוש שלי הינו אדם אמיד מאד, וחיינו
ברמת חיים גבוהה מיוחד. הוא היה
אחראי לפרנס, ואני גידלתי את הילדים
ושימשתי כעקרת בית בלבד. לאחר
שהתגרשנו נותרתי בלי פרנסה, וכדי
שהילדים לא יירדו ברמת החיים - אני
זקוקה ל10,000 ש"ח בחודש למזונות.

לכאורה האב אינו מחוייב במזונות בניו
אלא כפי מה שהם צריכים, ולא כפי
עושרו, כפי שכתב בשו"ת הרשב"ש
(סי' חקר):

ולענין פסיקת מזונות הבת כפי מה שצריכה
ולא כפי עשרו.

בית הדין הסתפק אם לחייב את האב
בסכום זה מסיבה אחרת. אף אם האב
פטור ממזונות גבוהים אלו, האם ניתן
לחייבו מדין צדקה לבניו?

בעזרת ה' אבאר את צדדי השאלה,
ואת הנלענ"ד בסוגיה זו.

דין זה נפסק ברמב"ם בהל' מתנ"ע (פ"ז ה"ג):

לפי מה שחסר העני אתה מצווה ליתן לו, אם אין לו כסות מכסים אותו, אם אין לו כלי בית קונין לו, אם אין לו אשה משיאין אותו, ואם היתה אשה משיאין אותה לאיש, אפילו היה דרכו של זה העני לרכוב על הסוס ועבד רץ לפניו והעני וירד מנכסיו קונין לו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו שנאמר די מחסורו אשר יחסר לו, ומצווה אתה להשלים חסרונו ואין אתה מצווה לעשרו.

מדברי הרמב"ם משמע שהחיוב להעניק לעני 'די מחסורו' הוא לתת לו מעבר לצרכים הבסיסיים (כסות, בית ואשה), כפי מה שהיה לו טרם העני: "אפילו היה דרכו של זה". כך כתב בפירוש השיטה מקובצת בשם תלמידי רבנו יונה:

אפילו סוס לרכוב עליו כו'. ודוקא בעשיר שירד מנכסיו שהוא מורגל מתחלה בתענוגים גדולים אבל בשאר עניים שלא הורגלו בכך לא מחייב כולי האי. תלמידי רבינו יונה ז"ל.

אולם מהר"י קורקוס בפירושו לרמב"ם כתב:

שם כברייאת די מחסורו מצווה אתה לפרנסו ואין אתה מצווה לעשרו פירוש דלא תימא כיון שזה היה עשיר ורגיל בעושר הרי הוא כעבד וסוס ודי מחסורו קרינן קמ"ל דלא דאין זה נקרא מחסורו.

לפום ריהטא משמע מדבריו שסוס

לרוץ לפניו; פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו, ורץ לפניו שלשה מילין. תנו רבנן: מעשה באנשי גליל העליון, שלקחו לעני בן טובים אחד מציפורי ליטרא בשר בכל יום.

בהמשך הגמ' (שם) מובאים שני מעשים:

ההוא דאתא (עני המבקש פרנסה - רש"י) לקמיה דרבי נחמיה, אמר ליה: במה אתה סועד? א"ל: בבשר שמן ויין ישן. רצונך שתגלגל עמי בעדשים? גלגל עמו בעדשים ומת, אמר: אוי לו לזה שהרגו נחמיה! אדרבה, אוי לו לנחמיה שהרגו לזה מיבעי ליה! אלא, איהו הוא דלא איבעי ליה לפנקי נפשיה כולי האי.

ההוא דאתא לקמיה דרבא, אמר לו: במה אתה סועד? אמר לו: בתרנגולת פטומה ויין ישן. אמר ליה: ולא חיישת לדוחקא דציבורא? א"ל: אטו מדידהו קאכילנא? מדרחמנא קאכילנא! דתנינא: געיני כל אליך ישרו ואתה נותן להם את אכלם בעתו, בעתם לא נאמר אלא בעתו - מלמד, שכל אחד ואחד נותן הקב"ה פרנסתו בעתו. אדהכי אתאי אחתיה דרבא דלא חזיא ליה תליסרי שני, ואתיא ליה תרנגולת פטומה ויין ישן, אמר: מאי דקמא? א"ל: נענתי לך, קום אכול.

הניגוד בין הצמצום 'אי אתה מצווה לעשרו' לבין 'אפילו סוס לרכב עליו ועבד לרוץ לפניו צריכה ביאור. מדוע סוס לרכב עליו ועבד לרוץ לפניו אינם נחשבים מנהגי עושר, שאין האדם מצווה להעניק לעני?

ללותו מלוין אותו כפי צרכו וכמדת חסידותו של מלוה אם היה חולה או חלוש מעדיפין לו עד שיבריא ויתחזק ואפילו היה כפר קטן שאין לך גדר או סדר בהוצאה בפני פקוח נפש מעשה באחד שהיו לוקחין לו ליטרא מוח של עופות בכל יום ומכל מקום כל שהוא בריא אפילו הורגל ביותר מדאי אינו חייב להאכילו אלא על הדרך שהוא מאכיל לעצמו ודרך הערה ספרו באחד שבא לפני ר' נחמיה ושאלו במה אתה סועד אמר לו בבשר שמן ויין ישן אמר לו רצונך שתתגלגל עמי בעדשים גלגל עמו בעדשים ומת אמר אוי לו לזה שנהרג בפשיעתו שלא היה לו להרגיל עצמו להתענג כל כך.

מדברי המאירי משמע שלתת לעני כפי רגילותו הוא מידת חסידות, כפי שכתב: "היה דרכו שלא לילך אלא ברכיבה ובעבד לפניו אין מדריכין אותו אלא על הדרך שהוא רגיל ואם צריך ללותו מלוין אותו כפי צרכו וכמדת חסידותו של מלוה".

ואם יש חשש פיקוח נפש, חובה לתת לו לפי רגילותו מעיקר הדין: "אם היה חולה או חלוש מעדיפין לו עד שיבריא ויתחזק ואפילו היה כפר קטן שאין לך גדר או סדר בהוצאה בפני פקוח נפש מעשה באחד שהיו לוקחין לו ליטרא מוח של עופות בכל יום".

אך אם הוא מפונק, אע"פ שהורגל בפינוק עוד מימי עושרו, משמע שאין חובה לתת לו לפי רגילותו אף אם יש בכך משום פיקוח נפש: "ומכל מקום כל

ועבד אינם נחשבים 'לעשרו' אלא 'לפרנסו', בניגוד לחיי מותרות אחרים, אשר נחשבים 'לעשרו'.

וקשה, שאם סוס לרכב עליו ועבד לרוץ לפניו אינם נחשבים 'לעשרו', מה כן ייחשב 'לעשרו'. ועוד, שבתוספתא הנ"ל ובספרי (פסקה קטז) מבואר שהסוס היה כדי להתעמל ולא לצורך הליכה ממקום למקום.

לכן נראה שכוונת מהר"י קורקוס היא שאין אנו מצווים להשיב לו את הכסף שהיה לו טרם העני וירד מנכסיו. אנו מצווים לפרנסו ולדאוג לרווחתו אך לא להשיב לו את עושרו. ונראה שזו גם כוונת הרמב"ם הנ"ל: "ומצווה אתה להשלים חסרונו ואין אתה מצווה לעשרו".

כחילוק הנ"ל בין חיי פאר שהורגל בהם בימי עשרו אע"פ שאינם הכרחיים לו לבין מותרות שלא הורגל בהם בימי עושרו, כתבו גם מהרש"א (כתובות ח"א שם) וערוה"ש (סי' רנ סע' ב), וכך משמע כבר בלשון הגמ' הנ"ל שהדגישה שהעני הלז היה 'בן טובים'.

והנה המאירי (סז ע"ב) כתב:

היה צריך לצאת לדרך או שלא היה ספק ביד צבור זה לצאת ידי חובה ורוצה לילך לצבור אחר גדול הימנו אם היה דרכו שלא לילך אלא ברכיבה ובעבד לפניו אין מדריכין אותו אלא על הדרך שהוא רגיל ואם צריך

בן טובים בעני שאינו מפורסם בעניות שעושים לו כבוד שלו כדי שלא יתפרסם אבל עני שנתפרסם אין לו אלא כא' מעניי ישראל. ע"כ:

ונראה שסברתם היא שאנו מחויבים למנוע מן העני את הבושה שיידעו הכל שירד מנכסיו, לכן צריך לדאוג לו לרווחתו שהיתה נהוגה בימי עושרו. אך לאחר שנודע לרבים שירד מנכסיו, אין מצווה לתת לו סוס ועבד כיון שהצורך שלו איננו באמת הסוס והעבד אלא הכבוד. וכבר רבנו הלל על הספרי (פסקה קטז) כתב שהחיוב לתת לכל אחד כפי מה שהורגלו הוא כדי שלא יתבייש. ע"ש¹.

ממילא יש לדון על גזון דידן, כיוון שבשו"ע באה"ע (סי' פב סע' יז) נפסק שהאב חייב לזון את בניו מעל גיל 6 מדין צדקה, יש לדון אם האב חייב לשלם לגרושתו סכומי כסף כבירים על מנת שילדיו לא יירדו ברמת החיים שלהם.

וראיתי בפסקי דין רבניים (חלק ב, עמוד 3) בפסק ביה"ד הגדול, הרב הרצוג, הרב הדאיה והרב אלישיב, אשר פסקו שהאב חייב לשלם לגרושתו עבור מזונות בתו כסכום אשר נצרך לבת שתגדל אצל אמה אע"פ שסכום זה יקר יותר מאשר אם תגדל במוסד:

שהוא בריא אפילו הורגל ביותר מדאי אינו חייב להאכילו אלא על הדרך שהוא מאכיל לעצמו ודרך הערה ספרו באחד שבא לפני ר' נחמיה ושאלו במה אתה סועד אמר לו בבשר שמן ויין ישן אמר לו רצונך שתתגלגל עמי בעדשים גלגל עמו בעדשים ומת אמר אוי לו לזה שנהרג בפשיעתו שלא היה לו להרגיל עצמו להתענג כל כך". וכך משמע גם מדבריו לעיל (סז ע"ב): "ויתום שבא לישא עושים לו כל צרכו מן הצדקה בצמצום... וכולם בצמצום גדול וכסדר שנאמר: 'די מחסורו' לפרנסו אתה מצווה, ולא לעשרו.

אמנם כאמור לעיל מידת חסידות יש בכך, וכך משמע מדבריו להלן (סז ע"ב):

אע"פ שרואין את העני מתפרנס דרך כבוד, אין בכך למשוך יד שלא ליתן לו, אדרבה ראוי להפליגו במתנותיו, שאפשר שהעניים חוששים לפעמים לייחוסם ומדרגת מעלתם ולא משום תענוגיהם עושים, אלא מדרך מעלה להסתיר דלותם מבני אדם.

ומכל מקום, לא כך נפסק בשו"ע ובאחרונים, אשר כתבו כי 'די מחסורו אשר יחסר לו' הוא חיוב מעיקר הדין.

וצמצום נוסף של החיוב מובא בשיטה מקובצת (שם) בשם הגאונים:

והגאונים ז"ל כתבו דכל הני מעשיות דעני

1. עיין במאמרו של ר' אריה בורנשטיין "מחייבין אותו למכור" עמ' קכו.

שיטת המאירי החיוב הוא רק במקרה של חשש פיקוח נפש, ועוד שאף לשיטת הרמב"ם ורוב הפוסקים נראה שהחיוב הוא דווקא אם הורגל לכך בימי עושרו. ואמנם ילדים אלו הורגלו בחיי פאר, אך לא מסתבר שילד בן 7 יחשב כ"עני בן טובים" אשר אביו צריך לפרנסו עד גיל 120 כשועי תבל כדי שלא יתבייש, שהרי הכל לפי המתבייש. לכן נראה שהאב רשאי להוריד בהדרגה את "רמת החיים" של ילדיו (ואם יש צורך - ישלם לאנשי מקצוע שילוו את התהליך), עד שיורגלו ולא יתביישו לחיות כאחד האדם ולא כעשירי תבל. ודין זה נראה נכון אף בכל הני "עני בן טובים" שמוזכרים בגמ', שאם יכול לחנכם ולהדריכם להסתפקות במועט בלי שיתביישו, אין מצווה להמשיך לכלכלם לעולמי עד כפי עושרם בימי קדם.

כי קנה - המדה של חיוב צדקה היא די מחסורו אשר יחסר לו אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו כתובות דף ס"ז (עיין יור"ד סי' ר"נ בביאור הגר"א סק"ג ובסי' רנ"א סק"ז) ותינוקת פעוטה - כהמקרה אשר לפנינו - להימצא על יד אמה אין ספק שזה בכלל מחסורה אשר יחסר לה.

נמצאנו למדים שהאב חייב בילדיו להשלים כל צרכיהם מדין צדקה. ואמנם נחלקו השו"ע והרמ"א (יו"ד סימן רנ) אם החיוב של "די מחסורו אשר יחסר לו" הוא מצווה על הציבור דווקא או גם על היחיד, אך האב עצמו חייב, כיוון שהוא מחוייב בצדקה יותר משאר הציבור.

לכן למעשה נראה שהאב לא חייב במזונות ילדיו אלא כפי צרכיהם הבסיסיים ולא כפי עושרו. והוא הדין שאינו חייב בכך מדין צדקה, שהרי לפי

סיכום

(א) התורה מצווה אותנו לתת לעני "די מחסורו אשר יחסר לו", אפילו סוס לרכב עליו ועבד לרוץ לפניו. כלומר, לדאוג להעניק לו את אשר הורגל לו טרם העני. ומצד שני, איננו מצווים להעשיר את העני אלא אך ורק לדאוג למחסורו.

(ב) לדעת המאירי החיוב להעניק לעני "די מחסורו אשר יחסר לו" הוא רק במקרה של פיקוח נפש, אך שאר הראשונים לא כתבו כדבריו וכך גם נפסק להלכה. אולם נראה שבכלל "די מחסורו אשר יחסר לו" נכללים רק דברים אשר מונעים מהעני את הבושה. ממילא, אם נודע לרבים שהעני, יש להעניק לו כאחד מעניי ישראל.

ג) אב חייב במזונות בניו הקטנים כפי צורכיהם הבסיסיים ולא כפי עושרו. מעל גיל 6 האב חייב לזון ולכלכל את ילדיו מדין צדקה. והוא הדין שחייב להעניק להם "די מחסורם". אך כיוון שכל עיקר ההרחבה של "די מחסורו" נועד כדי למנוע את הבושה, האב רשאי להוריד בהדרגה את "רמת החיים" של ילדיו (ואם יש צורך – ישלם לאנשי מקצוע שילוו את התהליך), עד שיורגלו ולא יתביישו לחיות כאחד האדם ולא כעשירי תבל.

ד) דין זה נראה נכון לא רק בילדים קטנים, אלא בכל עשיר שהעני, שאם יש אפשרות לחנכו ולהדריכו להסתפקות במועט בלי שיתבייש, אין מצווה להמשיך לכלכלו לעולמי עד כפי עושרו בימי קדם.